

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 15 (2022)

Η σύνδεση της Πανδώρας με την πρώτη αρχαϊκή
εποχή στο Έργα και Ήμέραι

Χριστίνα Αναστασιάδου

doi: [10.12681/ethiki.30729](https://doi.org/10.12681/ethiki.30729)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αναστασιάδου Χ. (2022). Η σύνδεση της Πανδώρας με την πρώτη αρχαϊκή εποχή στο Έργα και Ήμέραι. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (15), 12–18. <https://doi.org/10.12681/ethiki.30729>

Η σύνδεση της Πανδώρας με την πρώιμη αρχαϊκή εποχή στο *Έργα και Ήμέραι*

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ

Περίληψη: Βασικός πυρήνας της παρούσας εργασίας αποτελεί η ερμηνεία και η συμβολή της Πανδώρας για το σιδηρό γένος στο *Έργα και Ήμέραι* του Ησίοδου. Αρχικά, υπογραμμίζεται η συμβολή του Μύθου στην ανάπτυξη του φιλοσοφικού στοχασμού, καθώς και η συνεισφορά του Ησίοδου στη γέννηση της φιλοσοφίας. Έπειτα, επιχειρείται η συσχέτιση της μορφής της Πανδώρας με τα διανοητικά στοιχεία της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου. Ακολούθως, πραγματώνεται μια ερμηνευτική σύνδεση ανάμεσα στον Προμηθέα και την Πανδώρα προτάσσοντας την έννοια του μόχθου για το σιδηρό γένος και, τέλος, διαπιστώνεται η αξία της Πανδώρας ως μια καίρια παρουσία για τη διαμόρφωση του σιδηρού και κατ' επέκταση του ανθρώπινου γένους.

Λέξεις- κλειδιά: Πανδώρα; Πρώιμη φιλοσοφία; Έργα και Ήμέραι; Ησίοδος

Πρόλογος

Με την αρωγή του Μύθου, από πολύ νωρίς, έχουν αποτυπωθεί οι αρχέγονες συλλογικές κρίσεις και απορίες των ανθρώπων σχετικά με την περιβάλλουσα πραγματικότητα. Συναισθήματα, αισθήματα, μηνύματα, αρχικά ατάκτως συλλογισμένα, βρίσκουν καταφύγιο νοηματοδότησης και οικειοποίησης σε ένα μυθολογικό σύστημα αντίλη-

ψης. Κύριο μέλημα της προσωκρατικής φιλοσοφίας αποτελεί η (επι)εξήγηση του άλλοτε γαλήνιου και άλλοτε ταραχώδους κόσμου βάσει μιας κατανοητής, ενοποιητικής Αρχής,¹ η οποία παρουσιάζεται, σύμφωνα με τους Kirk, Raven και Schofield, «με ανθρωπομορφικό τρόπο»² δηλαδή μια Αρχή από τον άνθρωπο, για τον άνθρωπο, σαν τον άνθρωπο.

Η εξωτερίκευση των παραπάνω εκδηλώνεται πρωτίστως υπό τη μορφή της ποιητικής απαγγελίας, καθώς με αυτόν τον τρόπο εκφράζονται οι επικρατούσες γνώσεις και η αιτιολόγηση της αναγκαιότητας της ύπαρξης, αλλά και της διατήρησης των θεσμών.³ Ο Μύθος κατ' αρχάς αποτυπώνει την επίδραση των φυσικών φαινομένων στο ανθρώπινο βίωμα· κατόπιν, εκφέρεται συμβολικά. Έτσι, η γλώσσα αξιοποιεί την αναλογία και τη μεταφορά και, κατά συνέπεια, ο τρόπος εξήγησης χαρακτηρίζεται ως εικονολογικός διατηρώντας, ωστόσο, λογικές δομές. Ως εκ τούτου, η Κοσμολογία της προεπιστημονικής περιόδου, που διανύει ο Ησίοδος, διαθέτει αιτιολογική χροιά υπό το πρίσμα της χρονικής αφετηρίας και ιεραρχικής δόμησης των περιβαλλόντων αντικειμένων.⁴

Όπως επισημαίνει η Ευαγγελία Μαραγγιανού-Δερμούση, στα έπη του Ομήρου: «δεν υπάρχουν φιλοσοφικές θεωρίες, αλλά [...] αρκετές φιλοσοφικές έννοιες», όπως η έννοια της ψυχής.⁵ Μυθολογική και ορθολογική διάνοηση αποκρυσταλλώνονται στο πρόσωπο του Ησιόδου, ο οποίος αφενός αντιπροσωπεύει τη νέα προσπάθεια για συστηματοποίηση των αρχαίων μύθων,⁶ αφετέρου τονίζει την αξία της Αλήθειας στον Μύθο και επομένως παρατηρούνται τα πρώιμα βήματα εμφάνισης της φιλοσοφίας. Η επιρροή του διαδραματίζει καίριο ρόλο τόσο στην προσωκρατική σκέψη, όσο και στη μετέπειτα φιλοσοφική νόηση, καθότι ποικίλες βασικές Αρχές, όπως το Χάος, η Γη και ο Έρως θα αποτελέσουν σταθμούς της φιλοσοφικής σκέψης. Στην περίπτωση του Ησιόδου τα φυσικά στοιχεία είναι ταυτοχρόνως και θεία και, εν αντιθέσει με τον Όμηρο, οι Μούσες συνδέονται με την επιταγή της Αλήθειας. Κατ' ακολουθία αναδύεται μια καίρια φιλοσοφική θέση· το χρέος του φιλοσόφου απέναντι στην Αλήθεια.

Η δημιουργία της Πανδώρας και η σύνδεσή της με την πρώιμη αρχαϊκή φιλοσοφία

Προκειμένου να κατανοηθεί η μορφή της Πανδώρας,⁷ ο μύθος του Προμηθέα φαντάζει η ιδανική αφετηρία, μιας και όχι μόνο είναι προγενέστερος, αλλά συνδέεται νοηματικά και συμβολικά με τον μύθο της Πανδώρας.

Τα μεγαλόπνοα λόγια του Δία υπογραμμίζουν ακριβώς τον σκοπό δημιουργίας της Πανδώρας: «Σοί τ'αὐτῷ μέγα πῆμα καὶ ἀνδράσιν ἐσσομένοισιν. τοῖς δ' ἐγὼ ἀντὶ πυρὸς δώσω κακόν, ᾧ κεν ἅπαντες τέρπωνται κατὰ θυμὸν ἐὼν κακὸν ἀμφαγαπῶντες».⁸ Η στάση του Κρονίδα απέναντι σε ένα, κατά τον ίδιο, ειδεχθές ἐγκλημα είναι ἀπόλυτη και προφανής· ἀντὶ για φωτιά θα δώσει κακό, ἀντὶ για φως θα δώσει σκότος, ἀντὶ για ζωή θα δώσει μαρασμό.⁹ Στο συγκεκριμένο χωρίο, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε την έννοια της Δίκης, καθότι ο Δίας διαπράττει ἔργο δικαιοσύνης τόσο στην περίπτωση του ἐκθρονισμού του Κρόνου όσο και στην περίπτωση της τιμωρίας του Προμηθέα. Η βασιλεία του Δία σηματοδοτεῖ μια καινούργια συμπαντική ἀρχή· η παρουσία της Πανδώρας ἑνα καινούργιο γένος.

Ο Ἥφαιστος, λοιπόν, καλεῖται πρῶτος να ἐνώσει νερό (ὕδρι) και χῶμα (γαῖαν)¹⁰ για να δημιουργήσει τη μορφή της Πανδώρας, υλικά τα οποία παίζουν καταλυτικό ρόλο στην πρώιμη ἀρχαϊκή και προσωκρατική φιλοσοφία. Πρῶτον, ἤδη ἀπὸ τη Θεογονία, η Γαῖα κατέχει ἰδιάζουσα θέση, καθὼς ἀπὸ την ἴδια γεννᾶται ο υλικός κόσμος. Η Γαῖα γεννᾶ τον Οὐρανό,¹¹ η Γαῖα γεννᾶ τα σημεῖα του σύμπαντος, η Γαῖα ἐνώνεται με τον Οὐρανό, η Γαῖα παραμερίζει τον Οὐρανό. «Ἀθανάτης δὲ θεῆς εἰς ὧπα εἵσκειν παρθενικῆς καλὸν εἶδος ἐπήρατον» προστάζει ο Δίας τον Ἥφαιστο και την Ἀφροδίτη, ὅπου η ἀπαράμιλλη ομορφιά και η παρθενικότητα της Πανδώρας ἰσχυροποιούν τη σύνδεσή της με τη Θεά Γαῖα.¹² Ὡς ἐκ τούτου, η Πανδώρα ταυτίζεται με τη Γαῖα, η οποία, με τη σειρά της, ἀλλάζει και αὐτή την καθεστηκυῖα τάξη της πραγματικότητας.

Η Αθηνά μεταλαμπαδεύει στην Πανδώρα τη σοφία, τη γνώση και την υφαντική, γνωρίσματα που συνάδουν με το γυναικεῖο πρότυπο της εποχής. Σε αὐτό το σημείο, θα μπορούσε κανεῖς να συν-

δέσει τα πνευματικά χαρίσματα της πρώτης αυτής γυναίκας με την έννοια της περιέργειας, η οποία αποτελεί την κινητήριου δύναμη του φιλοσοφικού στοχασμού.¹³ Συμμετέχουν ύστερα οι ακόλουθές της, οι Χάριτες, η Πειθώ και οι Ώρες, προσδίδοντας η καθεμία ένα μοναδικό στοιχείο στη δημιουργία της πρώτης γυναίκας. Η επιλογή αυτών των θεοτήτων δεν γίνεται τυχαία από τον Ησίοδο. Οι πρώτες θεές χαρίζουν τη χάριν, δηλαδή τη φιλοφροσύνη, το θέλγητρο, την ευεργεσία. Παράλληλα, η παρουσία της Πειθούς βασίζεται σε δυο καίριες συνισταμένες, καθότι αφενός αναφέρεται στο δραστικό πεδίο μεταξύ του έρωτα και του γάμου, αφετέρου στην πολύπλευρη δύναμη του ανθρώπινου λόγου και δη της πειστικότητας, η οποία με τη σειρά της διαθέτει τόσο θετική όσο και αρνητική χροιά. Συνάμα, οι Ώρες συμβολίζουν την έννοια της ωριμότητας του σώματος, της ψυχής, αλλά και τον χρόνο ή αλλιώς την κατάλληλη χρονική στιγμή σε συνάρτηση με τους μόχθους της ανθρώπινης εργασίας.

Καθίσταται, λοιπόν, κατανοητό πως η δημιουργία, το κάλλος και η πνευματική γονιμότητα αποτελούν το τρίπτυχο της νόησης της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, διότι συνδέονται άρρηκτα με τη ζωή. Η Γυναίκα–Γαία, και κατ' επέκταση ο άνθρωπος, αγκαλιάζοντας αυτά τα στοιχεία διαθέτει, σύμφωνα με τον Vernant, «δυο καινούργιες ιδιότητες, τις γόνιμες και τις καταστρεπτικές»,¹⁴ δηλαδή είναι σε θέση να προσφέρει και να αφαιρεί, να καταστρέφει ό,τι δημιουργεί. Άλλωστε, ήδη από τον τίτλο *Έργα και Ώρες*, η συσχέτιση της εργασίας με τον χρόνο είναι πασιδήλη, καθώς η Fraser Lilah-Grace σημειώνει ότι: «οι Ώρες συνδέονται με την εργασία των θνητών».¹⁵ Ο χρόνος για το σιδηρό γένος άλλοτε χαρακτηρίζεται ως αμειλικτος δικαστής για όσους προτιμούν τη ραθυμία, και άλλοτε ως ευεργέτης για όσους προτιμούν την εργατικότητα.

Ωστόσο, ο Ερμής φροντίζει να της δωρίσει την αναίσχυντη σκέψη, τον απατηλό νου, τα ψέματα και τα δόλια λόγια, ολοκληρώνοντας έτσι τη θεανθρώπινη υπόσταση της Πανδώρας.

Πανδώρα & Προμηθέας: Η επίδρασή τους στο σιδηρό γένος

Όπως αναφέρθηκε και πρωτύτερα, οι μύθοι της Πανδώρας και του Προμηθέα διακατέχονται από μια εσωτερική συνοχή αλληλεπίδρασης. Ας σημειωθεί αρχικά πως και οι δυο προηγούνται του σιδηρού γένους και κατά συνέπεια το επηρεάζουν, το αλλάζουν, το διαμορφώνουν. Όμως, ανάμεσά τους δεσπόζει η Έρις,¹⁶ απεικονισμένη με δυο όψεις,¹⁷ την αγαθοεργή (παροτρύνει την εργατικότητα) και την αισχρή πλευρά (προκαλεί τη ραστώνη).¹⁸ Η έννοια της Έριδος εμφανίζεται ως μια αναπόφευκτη συνθήκη του πραγματικού γίνεσθαι, αιτιολογώντας, με κατανοητό τρόπο και εντός ενός κανονιστικού διανοητικού μοτίβου, τις πράξεις των δυο σημαντικών αυτών προσώπων για την ιστορία της σιδηρής εποχής· εν ολίγοις διαγράφεται «η ιστορία της ανθρώπινης αθλιότητας», όπως αναφέρει ο Vernant.¹⁹

Όλες οι κακουχίες του κόσμου αναδύονται από το πιθάρι, αλλά στον πυθμένα παραμένει η Ελπίδα. Οι εν λόγω κακουχίες εντάσσονται σε ένα πλαίσιο διαβάθμισης και κλιμάκωσης. Στο εξής οι άνθρωποι (του σιδηρού γένους) έχουν πάθη, αδυναμίες και γνωρίζουν αντιξοότητες. Δεύτερον, καλούνται να ζήσουν χωρίς αφθονία πόρων, δηλαδή τίθεται για πρώτη φορά η έννοια της ατομικής αναζήτησης και παραγωγής. Η Μητέρα Γαία δεν προσφέρει τόσο πλούσια βλάστηση, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να αναγκάζονται να επινοήσουν και να αξιοποιήσουν τρόπους και τεχνικές προκειμένου να παραχθεί ένα προσωπικό αποτέλεσμα.²⁰ Αν και ο Προμηθέας αναπαριστά τον δρόμο προς το γνωστικό και τεχνικό κομμάτι, η Πανδώρα μάς παραπέμπει στις ψυχικές και ηθικές διεργασίες που συντελούνται στο δρόμο μας προς τη γνώση και την τεχνική.

Δύο πρωτοφανείς έννοιες διαχωρίζουν τα δύο ανθρώπινα γένη, η περιέργεια και ο μόχθος.²¹ Ακολούθως αποτελεί αναγκαία και επαρκή συνθήκη ο ανθρώπινος κόπος, ο οποίος συνδυάζεται με τα δυσάρεστα αισθήματα που σκόρπισε η Πανδώρα. Γιατί ποιο αποτέλεσμα θα άξιζε, άραγε, αλλά και ποια κατάσταση στη ζωή, χωρίς την ύπαρξη του κόπου; Όπως υποστηρίζει ο Vernant, «υπάρχει ένα πέρασμα από την αφθονία της χρυσής εποχής στο μόχθο για ό,τι

καλλιεργείται».²² Εν τούτοις, η κινητήριος δύναμη είναι η Ελπίδα· δίνει κουράγιο στους ανθρώπους —και δη στους αγρότες— να συνεχίσουν παρά τις αντιξοότητες και τα εμπόδια της ζωής.

Τέλος, εν αντιθέσει με τη Θεογονία, όπου ο Προμηθέας εύλογα αποτελεί κεντρικό πρόσωπο, μιας και είναι απόγονος του Τιτάνα Ιαπέτου (στίχος 34), στο *Έργα και Ημέραι* η Πανδώρα είναι ο κύριος χαρακτήρας (στίχος 46), καθότι εμφανίζεται, σύμφωνα με την Canenaro Lilah, «ως η επιτομή του ανδρικού διλήμματος: πόθος εναντίον οικονομικής σταθερότητας, συνέχεια του ονόματος εναντίον ζητήματα κτήσης».²³ Η Πανδώρα φαίνεται να δημιουργεί μια νέα εποχή για το ανθρώπινο γένος, να σηματοδοτεί μια νέα αρχή. Ούσα διφορούμενη πλάθει μια μορφή ζωής αντιστοίχως διφορούμενη, καθώς από τη μια πλευρά ανθίζουν η Ελπίδα και η αγάπη για τη δημιουργία, ενώ από την άλλη θερίζουν τα βάσανα και ο θάνατος.

Συμπέρασμα

Ο Ησίοδος, συμπερασματικά, καταφεύγει στον Μύθο, με σκοπό αρχικά να παραθέσει μια τουλάχιστον φαινομενικά λογική απάντηση για την ηθική κατάρπτωση των γενεών, χωρίς ωστόσο να δεσπόζει κάποια ισχυρή χρονική αποσαφήνιση μεταξύ αυτών. Κατ' επέκταση γίνεται λόγος για την ηθική κατάρρευση ολόκληρης της ανθρωπότητας, όπου το στοιχείο της σταθεράς, γνώριμα του θεϊκού κόσμου, εκλείπει και στη θέση της βασιλεύει η αταραξία, γνώριμα του ανθρώπινου κόσμου. Η καινούργια κοινωνική δομή, ο μόχθος, εξηγείται αιτιοκρατικά μέσα από την ανθρωπογονία και τη γενεαλογία υπό τη μορφή της διήγησης.²⁴ Παρά τις δυσκολίες, ο κόσμος, για τον Ησίοδο, αντανakλά τις Πρώτες Αρχές (Χάος–Γη–Έρως) και αξίζει τον κόπο να παραμένει σε αυτόν το ανθρώπινο γένος προσπαθώντας να αγωνισθεί και να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ευαγγελία Μαραγγιανού-Δερμούση, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι: Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη* (Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσας, 2016), 18-19.
2. Geoffrey Stephen Kirk, John Earle Raven and Malcolm Schofield, *Οί Προσωκρατικοί φιλόσοφοι*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ (Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 1990), 26.

3. Ευάγγελος Ν. Ρούσσος, *Προσωκρατικοί: Ιστορική Εισαγωγή* – Τόμος Α' (Αθήνα: Στιγμή, 1999), 55.
4. Ρούσσος, *Προσωκρατικοί: Ιστορική Εισαγωγή*, 56.
5. Μαραγγιανού-Δερμούση, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, 24.
6. Kirk, Raven & Schofield, *Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι*, 49.
7. Ησίοδος, *Άπαντα* (Θεογονία, Έργα και Ημέραι, Άσπις Ηρακλέους, Αποσπάσματα), 1^η εκδ., μτφρ. Σωκράτης Σκάρτσος (Αθήνα: Κάκτος, 1993), 102-105, στίχοι 47-58.
8. Ησίοδος, *Άπαντα*, 104-105, στίχοι 56-58.
9. Jean Piere Vernant, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Στέλλα Γεωργούδη (Θεσσαλονίκη: Εγνατία), 244.
10. Ησίοδος, *Άπαντα*, 61-63.
11. Ρούσσος, *Προσωκρατικοί: Ιστορική Εισαγωγή*, 66.
12. Ρούσσος, *Προσωκρατικοί: Ιστορική Εισαγωγή*, 83-84.
13. Vernant, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, 245.
14. Vernant, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, 43-45.
15. Παρατίθεται το αγγλικό κείμενο: «they are [...] concerned with the works of mortals». Lilah-Grace Fraser, "A Woman Consequence: Pandora In Hesiod's 'Works And Days'," *The Cambridge Classical Journal* vol. 57 (2011): 19.
16. Ησίοδος, *Άπαντα*, στ. 11.
17. Ησίοδος, *Άπαντα*, 63.
18. Samuel M. Adams, "Hesiod's Pandora," *The Classical Review* vol. 46 (1932): 195.
19. Vernant, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, 43.
20. Vernant, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, 245.
21. Vernant, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, 245.
22. Vernant, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, 44.
23. Παρατίθεται το αγγλικό κείμενο: «she epitomizes the 'male dilemma': sexual desire vs. economic stability, and family continuity vs. problems of property and inheritance». Lilah-Grace Canevaro, "The Clash of the Sexes in Hesiod's 'Works and Days'," *Greece and Rome* vol. 60 (2013): 188.
24. Vernant, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, 30-31.